

**ALISHER NAVOIY AN'ANALARINING ABDULLA ORIPOV
SHE'RIYATIDAGI POETIK SINTEZI
POETIC SYNTHESIS OF ALISHER NAVOI'S TRADITIONS IN THE
POETRY OF ABDULLA ORIPOV**

Nurboy JABBOROV
ToshDO'TAU
(O'zbekiston)

Annotatsiya

Maqolada Alisher Navoiy an'analarining zamonaviy o'zbek she'riyati namoyandasi Abdulla Oripov she'riyatida poetik yangilanishi masalasi tadqiq qilingan. Ikki shoir ijod konsepsiyasi, ular asarlarida milliy til ravnaqi masalasining yoritilishi, g'azal janridagi an'ana va novatorlik, vazn borasidagi izdoshlik, hadislar mazmunini badiiy talqin etishdagi mushtarak va farqli jihatlar tahlil etilgan. Tahlillar natijasida ilmiy-nazariy xulosalar chiqarilgan.

Kalit so'zlar: *she'riyat, an'ana, yangilik, ijod konsepsiyasi, milliy til ravnaqi, g'azal, vazn, hadis mazmuni talqini, badiiy talqin, poetik sintez.*

Annotation

The article deals with the issue of poetic renewal of the traditions of Alisher Navoi in the poetry of the representative of modern Uzbek poetry Abdulla Oripov. The concept of creativity of two poets, their coverage of the development of the national language, tradition and innovation in the ghazal genre, following in rhythm, common features and differences in the artistic interpretation of the content of hadiths are analyzed. As a result of the analysis, scientific and theoretical conclusions were made.

Key words: *poetry, tradition, novelty, concept of creativity, development of the national language, ghazal, rhythm, interpretation of the content of hadiths, artistic interpretation, poetic synthesis.*

Buyuk adiblar, ulug' mutafakkirlar qismatida, ijodiy kredosida muayyan mushtarakliklar bo'lishi ko'p kuzatilgan. Bunga ajdodlar kechmishi, adabiyot tarixidan ko'plab misollar keltirish mumkin. Biroq biz o'z oldimizga bunday vazifani qo'ymaganmiz. Bizning muddaomiz bir oz aniqroq: millatimizning buyuk shoiri va mutafakkiri Alisher Navoiy hamda zamonaviy she'riyatimizning zabardast namoyandasi Abdulla Oripov siymosidagi ana shunday mushtaraklik xususida bahs yuritmoqdir.

Professor Begali Qosimov o'zbekning bu ikki ulug' siymosi tavallud sanalari va ijodiy qismatidagi uyg'unlik haqida mana bunday yozgan edi: "21 martda zamonamizning mashhur adibi Abdulla Oripov 60 yoshga to'ldi. Bu sana ulug' Navoiy tavalludining 560 yilligiga to'g'ri kelishida o'ziga xos ramziy ma'no bor. Agar Abdulla Oripov shunchaki bir iste'dod bo'lganida, 560, 60 raqamlariga yoxud Navro'z kunida tug'ilganiga ko'pchilik e'tibor bermagan bo'lardi. Yoxud tasodifga yo'yib qo'ya qolardi. Hozirda esa, u shubhasiz, muayyan ma'no tashiydi" [Қосимов 2011: 233].

Darhaqiqat, bu mutanosiblik zamirida teran ma'no bor. Zero, hazrat Navoiydan roppa-rosa besh yuz yil keyin tavallud topib, buyuk bobokalonimiz asarlaridagi umrboqiy an'analarni munosib davom ettirgani, milliy she'riyatimizda o'ziga xos maktab yaratib, uni yangi zamon sharoitida chinakam yuksak darajaga ko'tara bilgani Abdulla Oripov ijodining beqiyos ahamiyatiga hujjatdir.

Savol tug'iladi: xo'sh, bu ikki mutafakkir dunyoqarashidagi, ijodiy prinsiplaridagi, poetik kashfiyotlaridagi mushtaraklik, vorisiylik nimalarda ko'rinadi? Ularning milliy ma'naviyatimiz, adabiyotimiz takomiliga qo'shgan ulug'vor hissalarida qanday mutanosiblik bor?

Buyuk beshlik – "Xamsa"ni ijod etar ekan, hazrat Navoiy mana bunday satrlarni bitadi:

*Ani nazm etki, tarhing toza bo'lg'ay,
Ulusg'a mayli beandoza bo'lg'ay.*

*Yo'q ersa, nazm qilg'onni xaloyiq
Mukarrar aylamak sendin ne loyiq.*

*Xush ermas el so'ngincha raxsh surmak,
Yo'lekim, el yugurmishdur – yugurmak.*

*Biravkim bir chamanda soyir erdi,
Nechakim gul ochilg'on – ko'rdi, terdi.*

*Hamul yerda emas gul istamak xo'b,
Bu bo'ston sahnida gul ko'p, chaman ko'p.*

Ulug' mutafakkir xaloyiq nazm qilg'onni mukarrar aylamoq – takrorlamoq fikridan yiroq. Ul zotning e'tiqodicha, birovlar ketidan ot surmoq, el yugurgan yo'ldan yugurmoq ma'qul emas. Boshqalar gul tergan chamanda gul istamoq oqil ishi sanalmaydi. Vaholanki, "Bu bo'ston sahnida gul ko'p, chaman ko'p". Ya'ni har kim o'z didiga mos gulni izlamog'i, termog'i zarur. Buni ijodga tatbiq etilsa, har kim o'z so'zini, o'zigagina xos uslubda ifodalamog'i kerak.

Abdulla Oripovning ijodiy dasturi hazrat Navoiyning mazkur fikrlariga har jihatdan hamohang:

*Men shoirman,
Istasangiz shu,
O'zinniki erur shu sozim,
Birovlardan olmadim tuyg'u,
O'zgaga ham bermam ovozim...*

Ana shu dasturiy fikrning poetik ifodasi bilan boshlangan she'rning xotimasida shoir benihoya salmoqli xulosaga keladi. Ahamiyatlisi shundaki, bu xulosa ham hazrat Alisher Navoiy nomi bilan bog'langan:

*Xayol kabi keng erur olam,
Mayda gapni ko'tarmagay she'r.
Kerak bo'lsa, mening uchun ham
Javob berar bobom Alisher.*

Ko'rinib turibdiki, har ikki ijodkor yakdil fikrda: she'riyatda o'zgalarni takrorlash ("mukarrar aylamak") ayb. Chinakam shoir o'z sozi bilan kuylashi lozim. Boshqalar ketidan ot surmoq, o'zgalardan tuyg'u olish haqiqiy ijodkor ishi emas. Taqlidchilik ijod tabiatiga zid. Shuning uchun ham Abdulla Oripov taqlidchi shoirga haqli ravishda mana bunday kinoya qiladi:

*Taqlid qila bergin yetsa bardoshing,
Modomiki senda bor ekan havas.
Faqat bir qora kun ko'tarib boshing,
Asl nusxaman deb dod solmasang bas.*

Taqlidchilik hazrat Navoiyning "Ani nazm etki, tarhing toza bo'lg'ay" degan fikrlariga ham mohiyatan muvofiq emas. Chinakam ijod namunasi original bo'lmog'i zarur, toza tarh bilan bitilmog'i kerak. Butun ijodiy faoliyati ana shunday yuksak e'tiqod, mustahkam tutum asosiga qurilgani bu ikki buyuk iste'dodning ijodkor sifatidagi prinsiplari nechog'li uyg'un ekani dalilidir, bizningcha.

Bu ikki buyuk shoir ijod maydonga chiqqan tarixiy sharoit o'rtasida ham muayyan mutanosiblik bor. Hazrat Navoiy zamonida adabiyot tili sifatida fors tilining mavqei baland edi. O'zlari turkiy millatga mansub ikki buyuk ijodkor – Nizomiy Ganjaviy va Xusrav Dehlaviy ham forsiyda "Xamsa" yaratgan, adabiyot ahli o'rtasida turkiy tilda bunday ulkan badiiy obidani yaratib bo'lmaydi, bu tilning ifoda imkoniyati keng emas, degan qarashlar hukmron edi. Ulug' mutafakkir "Muhokamatu-l-lug'atayn"da turkiy tilning fasohati va balog'ati forsiydan kam emasligini, aksincha balandroq ekanini aniq dalillar bilan isbotlar ekan, mana bunday yozadi: "Bu alfoz (turkiy til – N.J.) va iboratda bu nav' daqoyiq ko'pdurkim, bu kunga degincha hech kishi haqiqatig'a mulohaza qilmag'on jihatdin bu yashurun qolubdur... Andin so'ngrakim, turk tilining jomeiyati muncha daloil bila sobit bo'ldi, kerak erdikim, bu xalq orasidan paydo bo'lg'on tab' ahli salohiyat va tab'larin, o'z tillari turg'och, o'zga til bila zohir qilmasa erdi va ishga buyurmasalar erdi. Va agar ikki til bila aytur qobiliyatlari bo'lsa, o'z tillari bila ko'prak aytsalar erdi va yana bir til bila ozroq aytsalar erdi. Va agar mubolag'a qilsalar, ikkala til bila teng aytsalar erdi. Bu ehtimolga xud yo'l bersa bo'lmaskim, turk ulusining xushtab'lari majmui sort tili bila nazm aytqaylar va bilkull turk tili bila aytmag'aylar..." [Навоий 2010: 23-24]

Hazrat Navoiy ona tilining taqdiri uchun ana shu tarzda kuyundi, uning mavqeini ko'tarmoq, millatning sha'nini yuksaltirmoq uchun bor salohiyatini safarbar etdi. Bu millatdan yetishib chiqqan tab' ahlini – ijodkorlarni o'zga lisonda emas, ona tilida bebaho badiiy asarlar bitmoqqa chorladi.

Abdulla Oripov ijod maydoniga kelgan o'tgan asrning 60-yillarida ham ona tilimiz taqdiri uchun tahlikali vaziyat yuzaga kelgan, ko'pmillatli sovet xalqining tarkibiy qismi sanalgan millatlar tilining yo'qola borishi, bir tilga birlashib ketishi haqida "bashorat"lar qilinayotgan edi. Yirik nufuzli anjumanlar tugul kichik tashkilot yoki muassasadagi yig'inlar ham rus tilida olib borilishi urfga aylangan edi. Barcha idora ishlari ham o'zga tilda yuritilar, sobiq ittifoqdagi boshqa milliy tillar kabi o'zbek tili ham deyarli xonadon tili darajasiga tushish xavfini boshdan kechirayotgan edi. Abdulla Oripov ana shunday vaziyatda ijod maydoniga kirdi. Endi uning oldida ham "millatning dunyoda borligini ko'rsatadurg'on oinai hayoti" (Abdulla Avloniy ta'biri – N.J.) – tili va adabiyotini yuksaltirish yo'lida jonbozlik qilish vazifasi turar edi. "Ona tiliga tuganmas ishq, uning taqdiriyo kamoloti uchun mas'ullik va g'amxo'rlik – so'z daholarini birlashtiruvchi birinchi fazilat. Dante italyan tilini xalqaro yo'qlamada nechog'lik barqaror etgan bo'lsa, Navoiy ham shunday vazifani – jahonshumul vatanparvarlik ishini ado etdi. Etnik jihatdan bag'oyat xilma-xil, qanchadan-qancha shevalarda gaplashuvchi kishilar tiliga xos so'zlarni o'zbek adabiy tili doirasiga olib kirdi. Navoiyning jur'ati va jasorati, mahorati tufayli o'zbek adabiy tili mukammal shakllanishga erishdi" degan Abdulla Oripovning o'zi ham bu borada tengsiz xizmat qildi. Shoirning 1965 yilda yozilgan "Ona tilimga" she'ri bu jihatdan alohida ahamiyatga ega:

*Ming yillarkim, bulbul kalomi
O'zgarmaydi, yaxlit hamisha.
Ammo sho'rlik to'tining holi
O'zgalarga taqlid hamisha.*

*Ona tilim, sen borsan, shaksiz
Bulbul kuyin she'rga solaman.
Sen yo'qolgan kuning, shubhasiz,
Men ham to'ti bo'lib qolaman...*

Bor-yo'g'i sakkiz satrda millatning taqdiri bilan bog'liq muhim masalani bu tarzda samimiy, bunchalar obrazli va ta'sirchan ifodalash uchun so'zlar qalb prizmasidan o'tmog'i zarur. Binobarin, "so'z daholarini birlashtiruvchi birinchi fazilat" sanalgan "ona tiliga tuganmas ishq, uning taqdiriyo kamoloti uchun mas'ullik va g'amxo'rlik" – Abdulla Oripov ijodiy faoliyatining o'zagini tashkil etadi. Bu jihatdan uni o'zi nomlarini sanagan ulug'lar – Navoiy va Dante safiga qo'shish mumkin.

Vatanga muhabbat tuyg'usining betakror poetik talqini borasida ham Alisher Navoiy va Abdulla Oripov ijodida ana shunday uyg'unlikni kuzatish mumkin.

Vatan hubbi iymon nishoni durur-

deb yozgan Hazrat Navoiy asarlarida bu tuyg'uning nechog'lik muqaddas ekani teran mazmun va go'zal badiiyat vobastaligida tasvirlangan. Jumladan,

ulug' shoir "Saddi Iskandariy"da o'zi tug'ilib o'sgan Xuroson va uning go'zal shahri Hirot haqida bunday yozadi:

*Xuroson badandir, Hiri jon anga,
Hiri jon, Xuroson badandir anga.*

Ta'kidlash joizki, bu mavzu Abdulla Oripovning har bir she'rida o'zgacha mahorat bilan bilan ifodalanadi. Vatan tushunchasi mavhumlik girdobiga tushirilgan murakkab va ziddiyatli davrda yozilgan "O'zbekiston" she'ridagi "O'zbekiston – Vatanim manim" misrasi har bir vatanparvarning qalb sadosi bo'lib yangragan bo'lsa, "Men nechun sevaman O'zbekistonni?!" asarida bu muqaddas tuyg'u hali hech kimning xayoliga kelmagan ohorli uslubda, tamomila o'zgacha rakursda badiiy ifodasini topgani sir emas. Mana, shoir to'rt misra she'rda "Vatan hubbi"ni qanday tasvirlaydi:

*Balki chaman bo'lar dashti Karbalo,
Balki, behisht mavjud yulduzlar aro.
Mening O'zbekiston – Vatanim bordir,
Ularning baridan a'loroq, a'lo.*

Vatan himoyasi, uni xavfu xatarlardan emin asrash – muqaddas burch. Hazrat Navoiy ijodida bu masala ham betakror poetik talqinini topgan:

*Iyolu Vatan uzra to joni bor,
Kishi harb etar toki imkoni bor.*

"Vatan! Mening bor qismatim shu bir so'zda hal", deb yozadi Abdulla Oripov. Zero, chindan ham, inson uchun Vatan – Yaratganning ulug' ne'mati. Uni tanlash imkoniyati berilgan emas. Vatan – taqdir, Vatan – qismat. Uni sevish iymondandir, odamiylik ziynatidir. Har ikki buyuk mutafakkir asarlari bizga bu haqda unutilmas saboqlar beradi.

O'zi mansub bo'lgan xalqqa muhabbat, el dardini o'z dardi deb bilmoq har ikki ijodkor asarlari leytmotivini tashkil etadi. Ularning har ikkisi "el shod, mamlakat obod" bo'lishini orzu qildi, butun ijtimoiy faoliyatini, ijodiy salohiyatini ana shu ulug'vor maqsad sari yo'naltirdi. Bu jihatdan, hazrat Navoiyning mana bu misralari ayricha ahamiyatga ega:

*Yuz jafo qilsa manga, bir qatla faryod aylamon,
Elga qilsa bir jafo, yuz qatla faryod aylaram.*

Elga fidoyilik bundan ortiq bo'lmas. Bu tuyg'uning poetik talqini borasida ulug' shoirdan o'tkazib bir narsa deyish mahol. Biroq Abdulla Oripov ulug' bobokalonidan yuqqan iste'dodi bois o'zi mansub bo'lgan xalqqa muhabbatini betakror uslub bilan, baland pafosda ifodalay oldi:

*Xo'sh, nechun sevaman O'zbekistonni,
Sababini aytgin desalar menga.
Shoirona go'zal so'zlardan oldin
Men ta'zim qilaman ona xalqimga.*

*Xalqim, tarix hukmi seni agarda
Mangu muzliklarga eltgan bo'lsaydi,*

*Qorliklarni makon etgan bo'lsayding,
Mehrimg bermasmidim o'sha muzlarga?*

E'tiborga molik yana bir jihati, mazkur she'rda shoirning xalqiga bo'lgan mehri Vatanga muhabbati bilan uyg'unlikda tasvirlanganidir. Abdulla Oripov buyuklarga daho baxsh etgan, eng so'nggi nonini ham o'zi yemay o'g'liga tutgan, farzandlar shonini asrlardan opichlab o'tgan, suyuklardan suyuk ona xalqini jonu tan barobarida ardoqlaydi. Muhimi, bu ardog'ini betakror mazmun va tutilmagan tashbehlar bilan badiiy kashfiyot maqomida nazm silkiga chekadi.

Hazrat Navoiy yozadilar:

*Naf'ing agar xalqqa beshakdurur,
Bilki, bu naf' o'zunga ko'prakdurur.*

Abdulla Oripov olomonning xalqqa aylanishi uchun jon kuydirgan, o'z qismatini ona xalqi taqdiri bilan uyg'unlikda tasavvur etgan millatparvar sifatida buyuk mutafakkir bobosi yanglig' butun ijtimoiy faoliyatini, ijodiy salohiyatini ana shu ulug'vor maqsadga safarbar etdi. Shoirning mana bu misralari chinakam xalqparvarlik namunasidir:

*Xalqim, moziy o'tdi,
tole ko'rmading,
Pishirding o'zingga
benasib taom.
Kiygazding birovga,
o'zing kiymading,
Yulduzni kashfetib,
nom olding avom...*

Zamonaviy she'riyatimizda hazrat Alisher Navoiyning adabiy an'analari davom ettirilishi yuzasidan Abdulla Oripov ijodi tadqiqotlar uchun boy material bera oladi. Zero, u mumtoz adabiyotni, ayniqsa, Alisher Navoiy asarlarini chuqur bilgan. Shoirning buyuk bobokalonimiz merosiga doir biri-birini takrorlamagan, ham ilmiy teran, ham turli darajadagi tinglovchilar qalbini zabt eta oladigan mo'jaz tadqiqotlari buning isbotidir. Shu bois shoir ijodda ham buyuk salafi yuksaklarga tikkan bayroqni qo'ldan bergan emas.

Abdulla Oripovning g'azallari mumtoz shoirlarimiz, xususan, hazrat Navoiy poetik an'alarining munosib davomi deyilsa, mubolag'a bo'lmas.

*Vahki, ishq sahrosida goldim beishq tanho bu kun,
Chiqma, Qays, ohim bilan yonmoqda bu sahro bu kun.*

G'azal matla'ida mumtoz she'riyatga xos badiiy unsurlar yuksak poetik uyg'unlikda aks etgan. O'zini ishq sahrosida beishq his etgan oshiq yor hajrida benihoya qattiq iztirob chekadi. Natijada ishq dardi bois sahroni manzil etmoqqa o'rgangan Qays bu odatidan voz kechmoqqa majbur. Ne uchunki, oshiqning o'tli ohi sabab sahro olov girdobida qolgan. Endi Qays – Majnun uchun borarga makon yo'q. Baytda tasvirlangan obraz yorqin va jonli, o'quvchi ko'z o'ngida mutlaq unutilmas badiiy tasvir jonlanadi: olov ichida qolgan bepoyon sahro va ilojsiz Qays. Bir vaqtning o'zida tazod, tajnis, ig'roq fi-s-sifat singari mumtoz

badiiy san'atlar imkoniyatidan mahorat bilan foydalanilgani baytning poetik mukammalligini ta'minlagan. Ig'roq fi-s-sifat ("Chiqma, Qays, ohim bilan yonmoqda bu sahro bu kun") san'atini shoir nazariyotchilar talablari darajasida, balki undan ham o'tkazib qo'llaydi. Ma'lumki, Shayx Ahmad Taroziy bu san'atda "...bir narsaning vasfinda mubolag'ani haddu g'oyatdin o'tkarurlar" deya ta'kidlagan [Тарозий 1996: 103] bo'lsa, Atoulloh Husayniy mulohazalari бy fikrlarni to'ldiradi: "Agar da'vo aqlg'a sig'sayu odatdin tashqari bo'lsa ham maqbuldur va ani ig'roq derlar" [Хусайний 1981: 152].

Aruzning turkiy she'riyatda keng tarqalgan ramal bahri (qolipi: foilotun-foilotun-foilotun-foilun) – ramali musammani mahzuf vaznida bitilgani g'azal ritmining o'ziga xosligini ta'minlash barobarida, ifodalanayotgan fikr ta'sirchanligini oshirishga xizmat qilgan.

Keyingi baytlar ham jozibasi va badiiy mukammalligiga ko'ra matla'dan qolishmaydi:

*Chehrai zarrin sira ko'rmakka hojat qolmadi,
Shams narvoni uza ag'yor erur paydo bu kun...*

Yoki:

*Nun labing uzra sokin qoldi hiloldek holatim,
Harf o'yin aylay desam, o'zga erur imlo bu kun.*

Bir vaqtning o'zida bir necha qavat mazmunning va go'zal badiiyatning bu darajadagi uyg'unligiga erishmoq uchun mumtoz adabiyotni, hazrat Navoiy asarlarini shunchaki mutolaa qilishning o'zigina yetarli emas. Buning uchun Xudo yuqtirgan she'riy iqtidor, yuksak nazmiy salohiyat zarur.

Shoirning

*Bul ajab xor kimsadin imdod so'raydi xorlar,
Siz bemor ko'ksiga bosh qo'ymangiz, ey bemorlar, -*

matla'li g'azali ham mumtoz lirikaning yuksak talablariga javob bera oladi.

Abdulla Oripovning "Ranglar va ohanglar" to'plamiga kirgan g'azallari ham ushbu janrning mumtoz namanalaridir, hazrat Navoiy an'alarining o'ziga xos davomidir:.

*Sochlaring yoymay turib
Tushgan qorong'u tun emas,
Tishlaringni ko'rmayin
Tong ham oqargan kun emas.*

Mumtoz she'riyatimizga xos husni matla'ning naqadar go'zal namunasi. Bunda tashbeh ham, tazod ham fikrning san'atkorona ifodasiga xizmat qilgan. Yoki mana bu baytdagi jozibadan hayratga tushmaslikning iloji yo'q:

*Ikki chashmim jolasiga
Boqmangiz hayron bo'lib,
Asli uldir ikki daryo,
Sir emas, Jayhun emas.*

Ramali musammani mahzuf vaznida yozilgan gʻazalning biror oʻrnida saktalik uchramaydi. Teran mazmun va goʻzal badiiyat uygʻunligi, ohorli tashbeh va betakror mohiyat mutanosibligi shoir gʻazallarining yutugʻini taʼminlagan bosh omildir.

Ohorli mazmun, vazn, qofiya va badiiy sanʼat mukammalligi Abdulla Oripovning gʻazalnavislikda hazrat Navoiy sanʼatxonasidan teran saboqlar olgan, buyuk salafi anʼanalarini nafaqat davom ettirgan, rivojlantira bilgan baxtli ijodkor ekani isbotidir.

Poetik obraz yangilanishi borasida ham bobo va nabira shoir ijodida muayyan mushtaraklik, izdoshlik kuzatiladiki, bu alohida eʼtiborga molik. Obrazda yangilik qilish shakldagiga qaraganda ancha murakkab. Lekin sheʼriyatning chin maʼnoda yuksalishi ana shu poetik hodisaga koʻproq bogʻliq. Abdulla Oripov mana bunday yozadi:

Bir marta koʻrganman,

Faqat bir marta,

Oyning oʻrogʻiga yulduz qoʻnganin.

Oyning oʻrogʻiga yulduz qoʻnishi – tabiatda kamdan kam kuzatiladigan hodisa. Sheʼriyat muxlisining koʻz oʻngida yorqin muhrlanadigan bunday obrazni qoʻllash shoirdan inja estetik didni, yuksak mahoratni talab etadi.

Hazrat Navoiyda mana bunday bayt bor:

Zavraq ichra ul quyosh sayr aylamas Jayhun aro,

Axtari saʼdi hilol ichra kezar gardun aro.

Yaʼni ulugʻ shoir quyosh yuzli yorning qayiqda Jayhun aro sayr etishini Hilol ichidagi baxt yulduzining falak boʻylab aylanib yurishiga qiyoslaydi. “Hilol ichidagi baxt yulduzi” – “oyning oʻrogʻiga yulduz qoʻnishi” – bular aynan bir holatning ikki xil badiiy tasviridir. Yana bir muhim farqi: hazrat Navoiy baytida tabiatdagi bu noyob hodisa vositasida yor tasviri berilgan boʻlsa, Abdulla Oripov sheʼrida millatning tole yulduzi, saodat qamari porlaganiga ham ishora qilinmoqda.

Hazrat Alisher Navoiy “Hayrat ul-abror” dostonida

Nazmda ham asl anga maʼni durur,

Boʻlsun aning surati har ne durur, -

deb yozgan edi. Yaʼni ulugʻ mutafakkir zamonlar kelib nazmning suratida yangilanishlar boʻlishini bashorat qilgan. Buyuk shoir nazmning rango-rang liboslar bilan ziynatlanishi tabiiy ekanini taʼkidlash barobarida, har qanday shaklda boʻlishidan qatʼi nazar, “asl anga maʼni” ekanini taʼkidlagan edi. Bugungi sheʼriyatimizda hazrat Navoiy bashoratining isboti shakliy yangilanishlar misolida ham yaqqol namoyon boʻlayotir. Abdulla Oripovning “Ranglar va ohanglar” toʻplamidagi uchliklarni bunga dalil sifatida keltirish mumkin.

Oq dengizdan oq shamollar essalar,

Qizilidan kelsa alvon shabboda,

Qora dengizdan-chi, tim qora nasim.

*Oq tanli kishidan oqlik ufursa,
Sarg'imitil qavmdan zahil epkinlar,
Qoralardan esa siyohrang tutun.*

*Ne hol yuz berardi rub'i maskunda,
Kim ham ko'z yumardi bu manzaradan,
Yaxshiyam shamolning ranglari yo'qdir.*

Avvalo, to'plamning nomida ham poetika borligini ta'kidlash kerak. Qolaversa, yuqoridagi misralarda aks etgan muammo, bu kabi ohorli savol she'riyatimizda hanuzgacha o'rta qo'yilgan emas. Bu misralarni mutolaa qilgan she'rxon shoirning asosiy fikrini birdaniga anglay olmasligi ham tabiiy. Qissadan hissa mana bu satrlarda aks etgan:

*Bir qarashda ular hamohang, o'xshash,
Biroq sen, ijodga azm etgan shoir,
Ularni adashmay farqlamog'ing shart.*

Bu misralarda, ta'bir joiz bo'lsa, ijodkorning konsepsiyasi aks etgan. Ya'ni shoir kim, chinakam ijodkor mavqeiga ko'tarilmog'i uchun u qanday fazilatlarga ega bo'lmog'i kerak? Zero, ijod ahlining o'zgalardan farqi ham shunda.

*Sening ko'zlaringga ko'rinsin ular,
Sening qulog'ingga chalinsin unlar,
Barchasi rango-rang, saslari turfa.*

Demak, boshqalar ko'rmagan rang ijodkor tasavvurida namoyon bo'lmog'i zarur. Tinglash o'zgalarga hech qachon nasib etmaydigan ohanglar shoir qulog'ida mudom jaranglab turmog'i lozim.

*Bilib qo'y, rangi bor armonning hatto,
Orzularning ajib shamoyillari,
Inson qancha bo'lsa, ular ham shuncha.*

Haqiqatan, ijodkorning ijodkorligi ham shundaki, uning nazdida armonning ham o'ziga xos rangi bor. U orzularning shakl-shamoyilini ham ko'ra biladi. Eng hayratlanarlisi, orzu va armonning ranglari shu qadar turfaki, uning nav'i hatto yer yuzidagi odamlar adadiga teng.

*Biroq ko'z suratkash anjomi emas,
Oddiy some' emas qulog'imiz ham,
Nozik mehroblarga tegishli ular.*

Abdulla Oripov – mutafakkir shoir. Shuning uchun ham u boshqalarning yetti uxlab tushiga kirishi mahol bo'lgan original badiiy umumlasmalarga kela oladi. Jumladan, uningcha, ijodga azm etgan shoir ranglarni zohir ko'zi bilan emas, botin diydasi bilan idrok etmog'i kerak. Chunki inson ko'zi suratkash anjomi bo'lmagani kabi uning qulog'i ham oddiy some' emas – ular nozik mehroblarga tegishli. Ya'ni ijodkorning nazari hech kim ilg'amagan go'zallikni

payqashi zarur. Shoirning qulog'i biror odam bolasi eshitishi mumkin bo'lmagan ohanglarni tinglamog'i kerak.

*Ko'rganin yetkazgay Qalb degan joyga,
Tafakkurga aytgay eshitganlarin,
Bunday izdihomda uxlab bo'lurmi?!*

Chinakam ijodkorning qalbi mudom titrab turadi. Negaki, hech kim ko'rmagan sinoatni mushohada etar ekan, bu uning qalbida aks sado beradi. Negaki, boshqalar eshita olmaydigan ohanglarni tinglar ekan, bu uning tafakkurini muttasil ravishda bezovta qiladi. Ijodkorning ogohlighi siri shunda. Shoirning bedorligi sababi shu. Binobarin, ana shu fazilatlariga ega bo'lmagan odam o'zini ijodkor sanashga haqli emas – mana mutafakkir shoirning ijod konsepsiyasi.

O'tgan asrning 80-yillarida nashr etilgan bir suhbatida shoir mana bunday fikrlarni bildirgan edi: “Men navoiyshunos degan terminga qarshiman. Chunki bu shunday katta bahri muhitki, uning dengizlari bor. Shuning uchun “Layli va Majnun”shunos yo “Farhod va Shirin”shunos bo'lish mumkin. “Chor devon” bir umr o'rganilsa kam. Men Navoiydan masalaning mohiyatiga kirishni, she'rni sehrli tayoqchaday o'ynatishni o'rgandim. U kishi mazmun ifodasining ustasi, she'r aytish mumkin, lekin she'rni mazmun bilan faqat Navoiy aytgan” [Oripov 2001: 157].

Darhaqiqat, Abdulla Oripov ma'naviy ustozlari hazrat Navoiydan o'rganganidek, masalaning mohiyatiga kira biladi. Bugina emas, mohiyatni betakror badiiy talqin etish bobida tengsiz mahorat kasb etgan. Yana ulug' Navoiydan o'rgangani kabi shoir she'rni sehrli tayoqchaday o'ynata oladi. Shuning uchun ham, uning asarlari bir vaqtning o'zida shuurni ham, ko'ngilni ham birday zabt etadi. O'quvchini hayrat olamiga olib kiradi, uning qalbida yangi-yangi dunyolarni kashf qiladi. Mana, shoirning aruzda ijod etish imkoniyati nechog'lik katta ekanini ko'rsatadigan shohbaytlaridan yana biri:

*Gar falak burjida shams uyquga solsa o'zni,
Yetdi navbat bizga deb chaqnar emish sayyorlar.*

Tabiiyki, bunda shams (quyosh) ham, sayyoralar ham majoz. Baytda aslida aksar insonlar tabiatiga xos o'zi loyiq bo'lmagan maqomga intilish, hoyu havas, hirsu hasad kabi illatlar tanqidi o'z ifodasini topgan. Muhimi, bu fikr falak, burj, shams, sayyorlar kabi mutanosib obrazlar vositasida jozibali poetik tasvir orqali aks etgan. Bu kabi baytlar shoir ijodida ko'plab uchrashi Abdulla Oripovning aruzda hazrat Alisher Navoiyning munosib izdoshi ekani dalilidir.

Shoir hazrat Navoiy g'azallariga muxammaslar ham bog'lagan. Ular orasida

*Jamoateki, junun man'ini manga qilasiz,
Tosh otibon ne uchun telbalarga qotilasiz, -*

matla'li g'azalga bog'langan muxammas alohida ajralib turadi. Sababi, birinchidan, bu g'azal turkiy she'riyatda kam qo'llangan komili musaddasi solim (qolipi: mutafoilun-mutafoilun-mutafoilun) vaznida bitilgan. Ikkinchidan,

muxammas misralari shu darajada mantiqan va san'atkorona bog'langanki, go'yo bir ijodkor qalamiga mansubdek taassurot qoldiradi.

Hazrat Navoiy "Mezonu-l-avzon"da aruzning komil bahri haqida mana bunday ma'lumot beradi: "Oltinchi doiraki, andin ikki bahr mustaxraj bo'lur, bu ham ajam shuarosi aruzlarida ko'rulmaydurkim, alardin biri komil bahridurur..." [Навоий 2000: 90]. Mazkur muxammasning ayni shu "...ajam shuarosi vaznlarida ko'rulmaydurgan, oz she'r voqe' bo'lgan" komil bahridagi g'azalga bitilgani Abdulla Oripovning aruzda nechog'lik mahorat kasb etganidan dalolat beradi. Mana, muxammasning yakunlovchi bandi:

*Kelibdur og'zima jonim, qilurman ishqimi zikr,
Netaykim vasl erdi orzu vale dildordin makr,
Netsun Abdulla hayrondur, ayo pir, aylang fikr,
Navoiy hajrg'a qoldi, qiling visolda shukr,
Jamoateki, sevar yoringiz bila bilasiz.*

O'zbekiston Milliy universitetida bo'lgan ijodiy uchrashuvlardan birida shoir hazrat Navoiyning so'z qo'llash borasidagi o'ziga xosligi haqida gapirib, ulug' mutafakkirning "bo'ldilo", "qildilo" tarzidagi ifoda shakli unga benihoya ma'qul kelgani xususida bahs yuritgan edi. Shundan so'ng o'zining buyuk bobokalonimizdan ta'sirlanib yozilgan "Bo'ldilo" she'rini o'qib berdi. Bu hol Abdulla Oripovning ulug' Navoiy an'analarini yana o'zgacha shakllarda ham davom ettirayotganini ko'rsatadi.

Hazrat Navoiyning Abdulla Oripovni to'lqinlantirgan misralari quyidagicha:

*Kimki zamon ahlidin aylamadi ijtinob,
Bir kun ani ham degung ahli zamon bo'ldilo.*

*Yaxshilar ichra Vatan tutsa Navoiy, ne tong,
Kimki yomonlar bila bo'ldi yomon bo'ldilo.*

Haqiqiy she'r iztirobdan, darddan tug'iladi. Ayniqsa, dunyoni mukammal ko'rmoq istagan, ko'lmak davralardan hazar qilgan, umrning yugurikligini teran his etgan, yillar jarohatiga davo izlagan shoir beg'am, beparvo bo'lishi mumkin emas. Abdulla Oripovning hazrat Navoiyning mazkur she'ri ta'sirida dunyoga kelgan quyidagi misralari ana shunday iztirob mahsuli:

*Yillar jarohatin bormi davosi.
Bormikan Luqmoni, bormi Sinosi?
Muhabbat mulkining nozik binosi
Hijron seli ila vayron bo'ldilo.*

Shoir lirik qahramonining iztirobi o'tkinchi hoyu havaslardan tug'ilmagan. U baxtga zor bo'lsa-da, baxtni kuylagan, sarobga termulib naqdni boy bergan, vaqtni somondek sovurgan va bundan adoqsiz anduhda qolgan, boshqacha aytganda, o'z-o'zini taftish qilishga qodir tafakkur sohibining iztirobi.

Lirik qahramon garchi suv izlab qumlarga duch kelgan, daf'atan do'stga madad bera olmagan, yovlari misoli tikandek qurshagan, ne-ne orzulari armonga aylangan bo'lsa-da, nekin. Hayotga umid va ishonch bilan qaraydi:

*Bu foni dunyoda men ham bir sayyoh,
Gohida shoshildim, shoshiltirdim goh,
Asl manzil ekan u Oliy dargoh,
Qolgani shunchaki sayron bo'ldilo.*

Hazrat Navoiyning "Arba'in" asari va Abdulla Oripovning "Hikmat sadolari" turkumining qiyosiy tahlili ham qiziqarli xulosalarga olib keladi. Avvalo, ta'kidlash kerakki, asar nomidan ham ko'rinib turganidek, hazrat Navoiy qirq hadis mazmunini nazmiy talqin qilgan bo'lsa, Abdulla Oripov ellik hadis mohiyatini betakror badiiy ifodalagan. Bu boradagi kuzatishlarimizni birgina hadis poetik talqini muqoyasasi bilan cheklaymiz. Jumladan, "Arba'in"da qanoatning tunganmas boylik ekani haqidagi hadis quyidagicha she'riy sharhlangan:

*Hirsdin kechgil ul g'amedurkim,
Haddu g'oyat emas anga paydo.
Tut qanoatki, ul erur mole –
Ki, nihoyat anga emas paydo.*

Qanoat – komillikning bosh shartlaridan. Shu bois ham mumtoz shoirlarimiz hadisi sharifda ulug'langan bu fazilat targ'ibiga alohida e'tibor bilan qaratgan. Zero, qanoat – boshdagi toj. Uning aksi bo'lgan tamagirlik esa insonning asl tabiatiga yot xususiyat. Qanoat insonni yuksaklikka ko'tarsa, tama' uni zabunlikka mahkum etadi. Abdulla Oripovning qanoat haqidagi she'riy hikmati ham hadisi sharifning bugungi zamon kishisi ruhiyatiga mos poetik talqinidir:

*Ramazon oyida, hayit chog'ida,
Sumalak pishirdi ahli musulmon.
Unni qovurdilar zaytun yog'ida,
Halim tayyorladi – kimda bor imkon.*

*Bahor keldi, mana, qishdan chiqoldik,
Bergan rizq-ro'ziga, ne'matga sharaf.
Tog'dayin zahmatni axir yiqoldik,
Tabiatga sharaf, himmatga sharaf.*

*Ro'zadan chiqqanlar, sizga ham rahmat
Farzingiz sinovli saodat erur.
Rasululloh demish: - Sabr qil, ummat,
Mo'minlik belgisi qanoat erur.*

"Arba'in" va "Hikmat sadolari"ning mushtarak hamda farqli jihatlari alohida tadqiqotlarga mavzu bo'la oladi. Muhimi, shu birgina misol ham ko'rsatib turibdiki, zamonamiz shoiri Abdulla Oripov hazrat Navoiy singari

muborak hadislar mazmunini betakror badiiy talqin eta bildi. Bu orqali o'zining insonni komil, jamiyatni mukammal ko'rish haqidagi orzularini ohorli obrazlar, go'zal tashbehlar orqali poetik tasvirlashga muvaffaq bo'ldi.

Abdulla Oripov she'riyatda hazrat Navoiy an'analarini munosib davom ettirish barobarida shoirlar sultoni obrazini betakror poetik talqin etish bobida ham peshqadamlikni qo'ldan bermagan. "Navoiy bobomiz asarlari mutolaasidan charchaganim yo'q, – deb yozadi shoir matbuotda o'tgan yuzyillikning 90-yillarida chop etilgan bir suhbatida. – U kishining biror bayti yoki misrasini har o'qiganimda, yangi-yangi qirralarini kashf qilaman, go'yo ohori to'kilmaganday tuyulaveradi. Ijodkorlar orasida Haqqa yetgani Navoiy, degan tushuncha bor. U kishi asarlarini o'qiganimda ko'z o'ngimda sohibi kamol, benazir bir inson siymosi gavdalanaveradi".

1966-yili hazrat Navoiy tavalludining 525 yilligi munosabati bilan ijod etilgan "Alisher" she'rida shoir bunday yozadi:

*Jahonki muqaddas neni ko'ribdi, -
Bariga onasan, ey qodir hayot.
Besh yuz yil naridan boqib turibdi
Nurli bu yuzlarga nuroniy bir zot.*

Hazrat Navoiyni ulug'lab minglab bayt she'rlar bitilgan. Muazzam adabiyotimiz tarixida ul zotning sha'niga she'r bag'ishlamagan shoirni topish mahol. Biroq she'r bilan she'ning farqi bor. Buyuk salafini ulug'lar ekan, Abdulla Oripov ohori to'kilmagan tashbehlar qo'llaydi, mavzuga hech bir ijodkorda kuzatilmagan uslub va mezonlar asosida yondashadi. Masalan, hazrat Navoiy bebaho asarlari bilan milliy tilimiz, adabiyotimiz mavqeini, millatning sha'nini yuksaklarga ko'targani ma'lum. Biroq bu fikrni mana bu tarzda o'ziga xos poetik talqin etish oson ish emas:

*Shu buyuk o'g'lingni ardoqlab dildan, -
Xalqim, ta'zim etsang arzigay tamom.
Uning nomi bilan birga bitilgan
Dunyo daftariga o'zbek degan nom.*

Ulug' mutafakkir tavalludining oltinchi yuz yilligi ham nihoyasiga yaqinlashayotir. U mansub bo'lgan xalq buyuk o'g'liga yuksak darajada ehtirom ko'rsatib kelmoqda. Abdulla Oripov bu fikrni ham betakror badiiyat bilan, o'quvchining ko'nglini, shuurini zabt etadigan darajada ifodalaydi:

*Nido tingla, bu kun, yurtning tarafdan,
Ey, yiroq Hirotda maskan topgan er!
Ogoh bo'l, Alisher, sen ushbu gapdan:
Har ikki nabirang biri – Alisher.*

"Har ikki nabirang biri – Alisher" – bu poetik fikr chinakam badiiy topildi, o'zbekona ibora. Buyuk mutafakkirga bo'lgan ehtiromni bundan ham sodda va ta'sirchan ifodalash mahol.

*Jahon mehrobida paydo Alisher...
Shodmon qasida ayt sen ham, ey quyosh!*

*Besh yuz yil unga ham nima gap axir,
Mingga qadam qo'ydi yigirma besh yosh.*

Hazrat Navoiy jahoniy miqyosga ko'tarilgan ijodkor. Unga quyosh ham qasida aytsa arziydi (shoir ulug' mutafakkirning serquyosh zamin farzandi ekaniga ishora qilgan). Besh yuz yil deganlari nima gap, u mingga qarab ham yana yigirma besh qadam qo'ydi. Boshqacha aytganda, yana ehtimol ming yillar o'tar, biroq Alisher Navoiy dahosi mudom yetib bo'lmas yuksaklikda qolaveradi. Axir u qalam bilan Sohibqiron Amir Temur tig'i yetmagan joylarni, nainki mamlakatlar, ularda yashaydigan insonlar qalbini ham zabt etdi. Abdulla Oripov "O'zbekiston" qasidasida bu hayotiy haqiqatni mana bu tarzda badiiy haqiqatga aylantirdi:

*Ko'p jahongir ko'rgan bu dunyo,
Hammasiga guvoh – yer osti.
Lekin, do'stlar, she'r ahli aro
Jahongiri kam bo'lar, rosti.
Besh asr kim, nazmiy saroyini
Titratadi zanjirband bir sher,
Temur tig'i yetmagan joyni
Qalam bilan oldi Alisher.*

Darhaqiqat, hazrat Navoiy – she'r ahlining tan olingan jahongiri. Ulug' mutafakkir, o'z ta'biri bilan aytganda, Xitodin to Xurosongacha, undan Sherozu Tabrizgacha bo'lgan hududni cherik chekmay turib, tahti farmoniga olgan, bo'ysundirgan. Buyuk shoirning fasohat va balog'atda tengsiz so'ziga nainki turk hatto turkmon ham jonu ko'nglini bergan.

Abdulla Oripov bir zamonlar ovozi ikki daryo oralig'ida qolib ketayotganidan afsus chekkan edi. Shoir asarlari dunyoning ingliz, nemis, arab, rus, ukrain, gruzin, turk, tatar, qrim-tatar, chuvash, ozarboyjon, arman, belorus, eston, latish, makedon, moldovan, tojik, turkman, qirg'iz, qozoq, qoraqalpoq singari ko'plab tillariga tarjima bo'lib, nashr qilindi. Xalqaro akademiyalar a'zosi bo'ldi, Italiyaning oltin yulduz ordeni bilan taqdirlandi. Bular barchasi Abdulla Oripov nazmiy asarlari bilan jahoniy e'tirof qozonganidan, shoir bu borada ulug' bobokaloni hazrat Alisher Navoiyning munosib izdoshi ekanidan dalolat beradi.

Adabiyotlar:

1. Алишер Навоий. Мезон ул-авзон. – Мукаммал асарлар тўплами. 20 томлик, Ўн олтинчи том. – Т.: Фан, 2000.
2. Алишер Навоий. Муҳокамату-л-луғатайн. /Мукаммал асарлар тўплами, 20 томлик, Ўн олтинчи том. – Т.: Фан, 2010.
3. Орипов Абдулла. Танланган асарлар. Тўртинчи жилд. – Т.: Адабиёт ва санъат, 2001.
4. Тарозий Шайх Аҳмад ибн Худойдод. Фунуну-л-балоға. – Т.: Хазиана, 1996.
5. Қосимов Бегали. Абдулла Ориповнинг ижод мактаби. / Уйғонган миллат маърифати. – Тошкент: Маънавият, 2011.
6. Ҳусайний Атоуллоҳ. Бадойиъу-с-санойиъ. Т.: Адабиёт ва санъат, 1981, 152-бет.